הרב שלמה אישון

מחילה על חובות לבית כנסת

שאלה

בבית הכנסת הצטברו חובות של מתפללים שנדרו בעבור כיבודים שונים שקיבלו וטרם פרעו את חובם. מדובר בחובות מלפני שנים רבות, של אנשים שכבר אינם מגיעים לבית הכנסת, וייתכן שחלקם כבר אינם בין החיים.
האם ועד בית הכנסת רשאי למחול על החובות הללו כדי שלא להכשיל את אותם נודרים בעוון אי קיום נדריהם?

תשובה

א. 'אמריתו לגבוה כמסירתו להדיוט'

כתב הטור (יו"ד סי' רנח):

> האומר תנו מאתים זוז או ספר תורה לבית הכנסת יתנו לבית הכנסת שהוא רגיל בה ואם הוא רגיל בשתיהן יתנו לשתיהן האומר תנו מאתים זוז לעניים יתנו לעניי אותה העיר אמירת אדם לגבוה כמסירתו להדיוט לפיכך מי שנודר צדקה אי איפשר לו לחזור.

משמע מפשט הדברים שכאשר נודר לתת לבית הכנסת, זכה בית הכנסת בכסף, אף אם עדיין לא הגיע אליו, משום ש'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט'.[1] אולם ה'בית יוסף' (לטור שם) הביא מתשובת הרשב"א שאין אומרים 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט' בהקדש עניים, משום שאינם אלא כמקבלי מתנה, ויכול לחזור בו, אלא אם כן הקנה באחת מדרכי הקניינים, ואין זה דומה להקדש גמור שחל מייד.[2] אומנם יש הסוברים שגם בהקדש עניים זוכים הם מייד,[3] אך כל זה רק אם הנודר אומר 'הרי זו צדקה', שהתפיס דבר מיוחד לצדקה. ברם, אם אמר 'אתן מנה לצדקה' - מחויב לקיים דבריו מדין נדר, אך אין העניים

1. ר' שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' רמב, שבאומר שייתן לבית הכנסת שייך דין 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט', כפי שהוא באומר לתת לעניים - אף אם מדובר בבית הכנסת של עשירים.
2. וכ"כ הבית יוסף, יו"ד סי' רנט וז"ל: 'מה שאמרו אמירתו לגבוה וכו' כלומר שנקנה באמירה דוקא בהקדש גבוה'. וכ"כ הבית יוסף, חו"מ סי' קכה, על דברי הטור שם, שאם המקבל הוא עני 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט'.
3. ר' בתומים, סי' סו ס"ק ב, שהביא שנחלקו בזה הראשונים.

בחזרה לעמוד התוכן

זוכים בממון כל עוד לא נתן להם בפועל.[4] בין כך ובין כך חייב הנודר לקיים את נדרו כל עוד הוא בחיים.
יש לדון אם חובה זו פוקעת כאשר הנודר נפטר, או שמא מחויבים היורשים לפרוע את החוב מנכסי הנפטר.

ב. פירעון החוב ע"י היורשים

ה'בית יוסף' נשאל על אודות מי שחלה ונטה למות, וקודם פטירתו ציווה לתת סך מסוים לעניי ארץ ישראל, ולאחר שנפטר באו היורשים בטענה שהצוואה אינה עשויה כהוגן, היות שלא נזכר בה שנעשה קניין. בתשובתו הוא כותב שאין לקבל את טענת היורשים, משום שמדובר בשכיב מרע שמתנתו אינה צריכה קניין, אך הוא מוסיף שגם אם היה מדובר בבריא, היה תוקף לציווי לתת לעניי ארץ ישראל, משום שמדובר בצדקה:

> אפילו תהיה מתנת בריא ממש אף על גב דלית בה קנין הרי היא קיימת, משום דצדקה היא וצדקה כתב המרדכי בפ"ק דב"ב, דכיון שגמר בלבו לתת הצדקה חייב כאילו הוציא מפיו.[5]

על תשובתו של ה'בית יוסף' משיג הרמ"א,[6] והוא מבחין בין מקרה שבו אדם אומר שייתן לצדקה לבין מקרה שבו אדם מצווה לתת לאחר מותו לצדקה: את המקרה הראשון ניתן לראות כנדר, אך במקרה השני, שבו אינו מתחייב לתת בעצמו אלא רק מצווה לתת לאחר מותו - אין נדר, ולא זכו העניים בדבר.
המקור להבחנה זו הוא בדברי המרדכי, וזו לשונו:

> באלמנה שלא היו לה בנים והיתה מוטלת על ערש דוי ואמרה לקהל אחרי מותי בואו בחדרי וקחו כך וכך לצדקה לנרות ולכוס של קידוש והיה ביום השני קראה אל אחיה בשני עדים ואמרה לו כל אשר בחדרי קח לך ולאחותך... והשיב נ"ל כיון שלא נתנה להקדש אלא לאחר מיתה שאמרה בפירוש אחר מותה תנו כך וכך לנרות ולכוס של קידוש לא חיילא מעולם מתנה של הצדקה דהא הדרת ביה ונתנה לאחיה ולאחיותיה מקמי דתמות...[7]

המרדכי מוסיף שאפילו הייתה אומרת שהיא תיתן לאחר מותה - אין זה נדר, משום שבזמן שהיא אמורה לקיים את הנדר, היא כבר אינה בין החיים ונעשית חופשית מן המצוות:

> דאפי' אמרה אתן כך וכך לצדקה לאחר מותי לא נעשה נדר ומצי למיהדר... בעידנא דהויא לנדריה למיחל ולקיים אותה [שעה] כבר מת ונעשה חפשי מן המצות.[8]

4. ר' נתיבות המשפט, ביאורים, סי' רנ ס"ק; שו"ת בית אפרים, יו"ד סי' נה.
5. שו"ת אבקת רוכל, סי' פג; התשובה מובאת גם בשו"ת הרמ"א, סי' מז.
6. שו"ת הרמ"א, סי' מח.
7. מרדכי, בבא בתרא פ"ט סי' תרכד.
8. מרדכי, שם סי' תרכה.

בחזרה לעמוד התוכן

מכוח דברים אלו של המרדכי משיג הרמ"א על הבית יוסף וכותב שלא זו בלבד שבמקרה שאמר תנו לאחר מותי לצדקה אין זה נדר, אלא אף אם אמר אני אתן לצדקה, לא זכו העניים בכסף. אומנם כל עוד הוא בין החיים, כופים אותו לקיים את נדרו ולתת, אך משהסתלק מן העולם נעשה חופשי מן המצוות, ואין היורשים צריכים לתת.

בהתאם לשיטתו, פסק הרמ"א ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' רנב) במקרה שבו אדם נדר ונפטר בטרם הספיק לקיים את נדרו, שהיורשים אינם חייבים לקיים את הנדר:

> מי שנשבע או נדר ליתן לפלוני כך וכך, ומת ולא נתן, יורשיו פטורין ואין בזה משום מצוה לקיים דברי המת.[9]

וביאר בספר 'קצות החושן':

> והיינו משום דשבועה אינו עושה קנין, וכן בנודר לעניים אינו עושה קנין, ומשום דלא אמרינן אמירה לגבוה כמסירה להדיוט אלא בקדושת הגוף או בקדושת בדק הבית, אבל נודר לעניים אינו כמסירה אלא שמחוייב לקיים נדרו ומשום דכתיב (דברים כג, כד) בפיך זו צדקה (ר"ה ו, א), וכיון דמת אין היורשין צריכין לקיים שבועת אביהן או נדר אביהן, ואפילו אומר הרי זו לעניים.[10]

אלא שבמקום אחר (סימן ריב) משמע מדברי הרמ"א שפוסק שמי שנדר לתת לצדקה ומת - אם הדבר שאותו נדר לתת היה בעולם בשעה שנפטר, חייבים היורשים לתיתו לעניים - וזה לכאורה כשיטת ה'בית יוסף' שעליה השיג בתשובתו.

ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' ריב סעי' ז) פסק המחבר:

> דין ההקדש ודין העניים ודין הנדרים אינו כדין ההדיוט בקנייתו, שאילו אמר אדם: כל מה שתלד בהמתי יהיה הקדש לבדק הבית, או: יהיה אסור עלי, או: אתננו לצדקה, אף על פי שאינו מתקדש, לפי שאינו בעולם, ה"ז חייב לקיים דברו, שנאמר: ככל היוצא מפיו יעשה...[11]

דברי המחבר כאן תואמים לשיטתו בתשובה, שהיורשים מחויבים לתת לעניים את מה שנדר אביהם.[12] ועל כך השיג הרמ"א וכתב:

> הגה: וי"א דלא קנו ההקדש ולא הצדקה כלום, דאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, וממילא דבריו בטלים. אם אמר: כשתלד בהמתי, או: יוציא אילן זה פירות, וכיוצא בזה, אתננו להקדש או לעניים, חייב לקיים דבריו מטעם נדר (טור בשם

9. רמ"א, חו"מ סי' רנב סעי' ב.
10. קצות החושן, סי' רנב ס"ק ה; ור' גם בשו"ת הריב"ש, סי' שכח וסימן שלה, שדחה את דברי מי שרצה להוכיח שלדעת הרא"ש שבועה מועילה להקנות דבר שלא בא לעולם; וכ"כ בשו"ת מהרי"ט, חו"מ סי' נ.
11. עפ"י הרמב"ם, הל' מכירה פרק כב הל' טו-יז.
12. ר' בסמ"ע, חו"מ סי' ריב ס"ק יט, שהביא שתי אפשריות בטעם הדבר: א) כפי שכתב הבית יוסף על הטור, המדובר בכגון שבניו היו באותו מעמד שציווה ושתקו, שאז אנו אומרים שקיבלו עליהם לתת. ב) כפי שכתב בפרישה שם - שהנודר נחשב כמי שהקנה את הבית לעניים, או את הדקל לפירותיו, ואין בניו יורשים אותו הדבר עד שיקיימו תחילה את הנדר.

בחזרה לעמוד התוכן

הרא"ש). ודוקא אם הנודר קיים; אבל אם כבר מת, אינו כלום, שהרי אינו כאן שיקיים נדרו.

לדעת הגר"א,[13] הרמ"א כאן הוא לשיטתו שבכל מקרה אין העניים זוכים בנכסים בשעת הנדר, אלא שהנודר חייב לקיים נדרו, ומשמת בטל חיוב זה. אולם מדברי הסמ"ע (לשו"ע שם) משמע שהבין שהרמ"א סובר שאם בשעת מותו של הנודר היו הוולד או הפירות בעולם - חייבים היורשים לקיים דבריו. על פי זה קיימת, לכאורה, סתירה בין דברי הרמ"א כאן לבין דבריו שהובאו לעיל.[14] אך באמת אין כאן סתירה, שהרי ברור שמבחינת דיני נדרים לא משנה אם הנדר היה על דבר שנמצא בעולם או על דבר שאינו בעולם. לאחר מותו אדם חופשי מן המצוות, ומשום כך אין היורשים מחויבים לקיים את נדריו, ואין זה משנה במה נדר. ההבדל בין דבר שישנו בעולם לבין דבר שאינו בעולם עשוי להיות נוגע לדיני הקניינים, ולעניין זה יש מקום לומר שאם אדם נדר לתת לעניים דבר שישנו בעולם, זכו בכך העניים עוד בחייו של הנודר, ומשום כך מחויבים היורשים לקיים את דבריו. מקור לכך שהעני זוכה במעות מייד בעת אמירתו של הנודר אנו מוצאים בדברי המרדכי (כתובות פ"ה רמז קעו) שהביא מחלוקת בין הראבי"ה והרב חיים כהן במקרה שאדם נדר מעות להשיא יתומה, ונפטרה היתומה לפני שנישאה, ותבעוהו יורשיה: ר' חיים כהן סובר שאינו חייב לתת את הכסף ליורשיה, ואילו לדעת הראבי"ה זכתה היתומה במעות ברגע שאותו אדם נדר לתת לה, וממילא צודקים יורשיה בתביעתם מהנודר. וכתב ב'מחנה אפרים'[15] שאף ר' חיים כהן מודה לעיקרון שהעני זוכה במעות ברגע אמירתו של הנודר, ורק בנידון דידן יש אומדנא שלא התכוון לתת לה אלא על מנת שתינשא, ועל כן משלא נישאה פטור מלתת ליורשיה. אך מדברי 'הגהות שלטי גיבורים' על המרדכי שם נראה לכאורה שהבין שר' חיים כהן והראבי"ה חלוקים בשאלה אם זוכה העני במעות מייד בעת הנדר, וזו לשונו:

> ורבינו יצחק מוויינה הולך בשיטת רבינו חיים הכהן דאין ליורשין בהם כלום, דאומדן דעתא גדול הוא שזה לא הפריש מעותיו אלא לצורך מצוה אבל לא לדבר הרשות שיאכלום היורשים ויעשו בהם צרכיהם, וההיא דירושלמי שהביא ראבי"ה אבל בעני נעשה נדר אינה ראיה דודאי נדר הוא ולא מצי הדר ביה שלא ליתנו לאותו עני שנדר לו, אבל אם מת העני קודם שנתן לו אין לבאים מכחו כלום...

הרי שלפי הר"י מוויינה סובר רבנו חיים כהן שאומנם מוכח מהירושלמי שמתנה לעני נחשבת כנדר, ואסור לנותן לחזור בו, אך אין העני זוכה במעות בשעת הנדר, וממילא אם מת - פטורים היורשים מלתת. בכך הוא חלק על הראבי"ה הסבור שהעני זכה מייד באמירתו של הנודר.[16] ויש אומרים שאף שאין הנודר מחויב לתת ליורשים, מכל מקום

13. ביאור הגר"א, חו"מ סי' ריב ס"ק כ.
14. ר' שו"ת רע"א קמא, סי' קמו, שנשאר בצ"ע בסתירה זו.
15. מחנה אפרים, הל' צדקה סי' ו.
16. ור' מה שהקשה במחנה אפרים, שם.

בחזרה לעמוד התוכן

אין לו לקחת את המעות לעצמו, אלא עליו להשיא בהן יתומה אחרת או להשתמש במעות למצווה חשובה יותר.[17]

בספר 'קצות החושן' (סי' רצ ס"ק ג) ביאר שטעם הסוברים שהעני זוכה בנכסים מייד בעת הנדר הוא שלדעתם יש בצדקה דין שעבוד נכסים - כפי שמוכח מדברי ה'כסף משנה':

> ונראה מיניה דס"ל שעבוד נכסי בצדקה כמו בשאר חוב, לענ"ד כן הדברים נכונים, דכיון דקי"ל שעבודא דאורייתא במלוה על פה ומכל שכן במלוה הכתובה בתורה... א"כ לא גרע מצות צדקה ממצות פדיון הבן דשעבודא דאורייתא...[18]

נמצא א"כ שה'בית יוסף' לשיטתו, שסובר שיש דין שעבוד נכסים על צדקה, סובר שהיורשים מחויבים לתת לעניים מה שהתחייב המוריש. ואומנם בדעת הרמ"א כתב ה'קצות החושן' (שם) שגם הוא מודה שיש בצדקה שעבוד נכסים, אך מכל מקום סובר שבנודר לעני אין שעבוד נכסים. ונראה שהטעם הוא שמדין צדקה אינו מחויב לתת דווקא לעני זה, ונמצא שהחיוב לתת לעני זה הוא מחמת הנדר ולא מחמת מצוות צדקה, ומשום כך אין לעני זה שעבוד על נכסיו של המוריש.[19]

בשו"ת 'עונג יום טוב' (סי' פז) ביאר באופן אחר את הטעם לכך שאין היורשים מחויבים לפרוע את מה שנדר אביהם ואין אומרים שנכסי המוריש השתעבדו לכך:

> דהא מילתא דשיעבוד נכסים הוא מטעם ערבות כדאמרינן בבכורות (דף מ"ח) מכדי נכסי דאינשי אינון ערבין. וא"כ לא שייך ערבות אלא היכא דאם הערב משלם בעד הלוה מיפטר הלוה דבזה שייך ערבות... להכי בנודר ליתן להקדש או לעני שאין אחר יכול לפוטרו מחוב זה וחל החיוב על עצמו של נודר לקיים נדרו לא חל תורת ערבות על הנכסים.

על כך חולק ה'חתם סופר' הסובר שגם לדעת הרמ"א יש שעבוד נכסים בנודר לעני, ומה שמצאנו שפסק הרמ"א שאין שעבוד - זהו בנודר לעשיר.[20]

העולה מן הדברים שלדעת מרן ה'בית יוסף' מחויבים היורשים לפרוע את נדרי אביהם לבית הכנסת, ואילו בדעת הרמ"א יש מחלוקת: יש אומרים שגם לדעת הרמ"א מחויבים היורשים לפרוע את נדרי אביהם - אם מדובר בדבר שהיה בעולם בשעה שנדר, ויש אומרים שלשיטת הרמ"א אין היורשים מחויבים לפרוע - משום שמשמת אדם נעשה חופשי מן המצוות, וממילא הנדר פוקע.

---

17. ספר אור זרוע, ח"א הלכות צדקה סי' ז, ולדעתו אין זה משנה אם אמר שנותן ליתומה זו או ליתומה סתם. ואולם עי"ש שהביא את דעת רבנו שמחה המבחין בין מקרה שבו אמר ליתומה זו, שאז אם מתה היתומה ייקח לעצמו, לבין מקרה שבו אמר ליתומה סתם, שאז אם מתה ייתן ליתומה אחרת.
18. וזה שלא כדבריו, בקצות החושן, סי' רנב ס"ק ה שהבאנו לעיל.
19. ומעין זה כתב בנתיבות המשפט, באורים, סי' רנ ס"ק ד.
20. שו"ת חתם סופר, ח"ה חו"מ סי' קטו, הובא בפתחי תשובה, חו"מ סי' ריב ס"ק ט.

בחזרה לעמוד התוכן

ג. האם בית הכנסת יכול למחול

ביחס לחובותיהם של מי שעדיין בין החיים, מתעוררת השאלה אם בית הכנסת יכול למחול על החובות הללו ובכך למנוע מצב שבו אותם נודרים מבטלים את המצווה של 'ככל היוצא מפיו יעשה', או שמא היות שאין מדובר בהתחייבות כספית אלא בנדר - אין בית הכנסת רשאי למחול על כך.

במשנה במסכת נדרים (סג ע"ב; כד ע"א) נאמר:

> האומר לחבירו קונם שאני נהנה לך אם אין את בא ונוטל לבניך כור אחד של חטין ושתי חביות של יין - הרי זה יכול להפר את נדרו שלא ע"פ חכם, ויאמר לו כלום אמרת אלא מפני כבודי, זהו כבודי; וכן האומר לחבירו קונם שאת נהנית לי אם אין את בא ונותן לבני כור של חטין ושתי חביות של יין - ר"מ אומר: אסור עד שיתן, וחכ"א: אף זה יכול להפר את נדרו שלא ע"פ חכם, ויאמר לו הרי אני כאילו נתקבלתי.

לדעת חכמים, בסיפא של המשנה, אף שבפועל לא קיים הנודר את תנאו ולא נתן כור של חיטין וכד', רשאי חברו למחול על התנאי באומרו 'הרי אני כאילו נתקבלתי', וייחשב הדבר כאילו קיים הנודר את התנאי, והנדר לא יחול.

המדובר כאן במחילה של המדיר עצמו על קיום התנאי, אך בשולחן ערוך נפסק שגם החבר שכלפיו נדרו יכול למחול באותו אופן:

> הנשבע לפרוע לחבירו לזמן פלוני, יכול להתירו שלא על פי חכם, שיאמר: הריני כאילו התקבלתי.[21]

א"כ, לכאורה, הוא הדין בנידון דידן, ויכול בית הכנסת לומר 'הרינו כאילו התקבלנו', ועל ידי כך יתבטלו הנדרים. אך לאחר העיון נראה שאין הדבר כן, מכמה טעמים:

1) בטעם הדבר שמועילה אמירת 'הריני כאילו התקבלתי' הביא הר"ן שנחלקו הראשונים: לדעת הרשב"א הטעם לכך שמועיל הוא שגם אילו היה מקבל ממנו בפועל, היה רשאי להחזיר לו, ועל כן כבר מעכשיו יכול לומר לו הריני כאילו התקבלתי 'דאפוכי מטראתא למה לי'. על פי זה תועיל אמירה כזו רק בתנאי שיש בו מעשה של נתינה, אך בתנאים אחרים, כגון שאמר לו 'נכסי אסורים לך אם תלך למקום פלוני' - לא שייך שיאמר לו 'הריני כאילו לא הלכת'. אולם יש החולקים וסוברים שהטעם שמועילה מחילה הוא שכל התנאי לא נועד אלא להשלים רצונו של המדיר, ועכשיו שהודיע שאינו מעוניין עוד בקיום התנאי - הרי הושלם רצונו. על פי זה גם בתנאי המחייב אי הליכה למקום פלוני, יוכל המדיר למחול ולומר לנודר שגם אם ילך - נחשב אצלו הדבר כאילו לא הלך, והושלם רצונו.[22] שני הטעמים הללו לא שייכים בנידון דידן: כספי בית הכנסת נועדו לצורכי בית הכנסת ולא לצורך חלוקה למתפללים, וא"כ טעמו של הרשב"א שהיכולת

---

21. שו"ע, יו"ד סי' רכח סע' לט; וע' בקרן אורה, נדרים כד ע"א שהעיר שהיה מקום לחלק בין מחילה על התנאי לבין מחילה על הנדר עצמו, אך עכ"פ השולחן ערוך לא חילק.
22. ר"ן, נדרים כד ע"א.

בחזרה לעמוד התוכן

למחול מבוססת על כך שהמקבל יכול היה להחזיר את הכסף לנודר ו'אפוכי מטראתא למה לי' - לא שייך כאן, שהרי בית הכנסת לא היה רשאי להחזיר את הכסף לנודר לאחר ששילמו. גם הטעם השני, על פיו היות שהתנאי נועד להשלים רצונו של המדיר, יכול לומר שנחשב שהושלם רצונו גם בלא קיום התנאי - לא שייך בנידון דידן, שבו הנדר לא נועד להשלים רצונו של בית הכנסת אלא להיות שותף בעלות הפעלת בית הכנסת.

2) מפורש במשנה דלעיל שרק בסיפא מועילה סברת 'הרי אני כאילו נתקבלתי', אך ברישא במקרה של 'האומר לחבירו קונם שאני נהנה לך אם אין את בא ונוטל לבניך כור אחד של חטין...' לא מועילה סברה זו אלא סברה אחרת: 'כלום אמרתי אלא מפני כבודי - זהו כבודי'.

מדברי ה'שלחן ערוך' שהבאנו לעיל עולה שלא רק המדיר עצמו יכול למחול על התנאי, אלא גם החבר שכלפיו נדרו, וא"כ צריך להבין מדוע ברישא לא יכול החבר שכלפיו נדרו לומר 'הרי אני כאילו התקבלתי'. וצריך לחלק בין שבועה לפורע חוב: בפורע חוב מועילה סברת 'הרי אני כאילו התקבלתי', משום שאמירה זו שמשמעותה מחילת החוב כמוה ממש כפירעון. לעומת זאת כאשר אומר לחברו 'קונם שאני נהנה לך אם אין את בא ונוטל לבניך...', שם אין מדובר על פירעון חוב אלא על רצון של המדיר שחברו יקבל ממנו משהו בפועל, ועל כן בזה לא מועיל אם יאמר 'הריני כאילו התקבלתי', כי סוף סוף בפועל לא קיבל.[23] בנידון דידן אין מדובר על נדר לפרוע חוב אלא על נדר שנובע מרצונו של הנודר לתרום לבית הכנסת, וא"כ דומה הדבר לרישא של המשנה - שם לא מועילה אמירת 'הריני כאילו התקבלתי'.

3) אף לו היינו אומרים שמועילה מחילה, הרי שלדעת העונג יום טוב שהבאנו לעיל זהו רק אם הנודר ידע מהמחילה, אך אם לא ידע מהמחילה - לא יצא בזה ידי חובת נדרו.[24] וכן משמע משו"ת מהר"ם שיק שגם אם גבאי הצדקה ויתרו על חלק מהממון המגיע לעניים כדי להשקיט מריבות, אין החוב נמחל, והחייב שלא שילם נחשב גזלן.[25]

יש מי שרצה לומר שניתן יהיה בנידון דידן למחול על הנדרים לבית הכנסת ע"י בית דין, מדין 'הפקר בי"ד הפקר', אך צ"ע אם הדבר מועיל.[26]

ד. האם מדובר בנדר או בחוב על קנייה

כל האמור הינו אם נראה את התחייבויותיהם של המתפללים כנדר, דהיינו שהיות שנדר לבית הכנסת - בית הכנסת מכבד אותו בכיבוד של מצווה. לעומת זאת אם נראה את הנידון דידן לא כנדר אלא כתשלום תמורה בעבור הכיבוד שקיבל, דהיינו קניית כיבוד של מצווה תמורת כסף, הרי שהשאלה שלפנינו אינה של תשלום נדר על ידי היורשים

23. ר' קרן אורה, שם ושיעורי ר' דוד, נדרים כד ע"א.
24. ר' שו"ת עונג יום טוב, סי' פז שכתב: 'וכן נמי מי שנדר ליתן סלע לעני והגיע סלע שלו ליד העני בלא דעת אפשר דאין העני רשאי לעכבו כיון שהנודר לא יצא ידי נדרו שנדר ליתן ולא נתן'.
25. שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רלה.
26. ר' חשוקי חמד, סנהדרין ה ע"א.

בחזרה לעמוד התוכן

אלא של תשלום חוב מעסקת מכירה על ידי היורשים, וכאן ההלכה פשוטה שנכסיו של המוריש משועבדים לתשלום החוב, וממילא היורשים מחויבים לשלם את אותו חוב מנכסי העיזבון. כמו"כ אם מדובר בעסקה של מכירה - רשאי בית הכנסת למחול על החוב, שהרי הוא רשאי לחלק כיבודים גם בלא תשלום.

נראה שניתן לפשוט שאלה זו ממה שדנו הפוסקים בעניין מכירת מצוות בשבת.

ב'שלטי גיבורים' (ע"ז דף ד ע"ב אות א) כתב בעניין זה:

> דגם האומר ערכי עלי הוי מקדיש שפיר כלי ידוע דהיינו גופו ועצמו שהוא מקדישו אלא שפודהו אח"כ מיד ההקדש בדמי ערכו ודמי למקח וממכר, מה שאין כן במחייב עצמו לתת כך וכך לגבוה מידו צ"ע כיון דקונה המצוה מיד ההקדש ובהקדש קנו באמירה בעלמא אף על פי שהמצוה אין להם ממשות שיחול עליה קנין א"כ דמי למקח וממכר או דלמא מה שנותנין בעבור המצוה אינו אלא נדבה וצ"ע.

ומדבריו אלו עולה שנשאר בצ"ע בשאלה אם קניין חל על מצווה, אולם במסכת בבא קמא (דף לב ע"ב אות ג) כתב שקניין חל על מצווה, ועל כן יכול למכור לאחר את המצווה שזכה בה:

> ולפ"ז יעלה יפה מה שכתבתי דאדם יכול למכור המצות שלו ויעלו לאיש הקונה דהא יש להם ערך י' זהובים לאחר מיהו נראה דוקא מועיל הקנין במצוה שעתיד לעשות אבל לא במצוה שעשה.[27]

הרמ"א (או"ח סי' שו סעי' ו) פסק ביחס לנדרים של העולים לתורה בשבת:

> י"א דבמקום שנוהגין ליתן לקורא בתורה מי שבירך, ונודר לצדקה או לחזן, דאסור בשבת לפסוק כמה יתן (א"ז); והמנהג להקל, דהא מותר לפסוק צדקה.

וכתב ה'ים של שלמה' שכל זה כאשר קוצץ דמים לדבר מצווה, אבל מכירה פומבית של מצוות דומה יותר למקח וממכר, ולכן היה נראה לאסור:

> אבל הכרזת השמש בפיסוק דמים, מי שיתן יותר, יהיה המצוה שלו, כגון הוצאת הס"ת מן ההיכל, או עליית ס"ת, או גלילה, והדומה לו, שהוא כעין מקח וממכר ממש, וידוע שמו"מ אסור, אפילו לדבר מצוה, אם לא שיאמר דאין שייך מקח וממכר בדבר מצוה, כי אם בחפץ הנקנה... וכל זה אינו אלא ליישב המנהג בדוחק... אבל המחוור בעיני, כמו שנהגו חסידי האיסטריך, מה שאדם מוצא בפיו, אפילו לא גמר קנינו, והשני שהוסיף בדמים נשארה המצוה בידו, אפ"ה נותן לצדקה, מה שכבר הוציא, והיה בדעתו ליתן...[28]

העולה מדבריו של ה'ים של שלמה' שאם נוהגים במכירה הפומבית של מצוות שכל מי שמזכיר סכום נותן אותו לצדקה, אף אם בסופו של דבר לא הוא הזוכה במצווה, ברור

27. עי' שו"ת הרב"ז, ח"א סי' נו, שהעיר שדבריו אלו סותרים את מה שכתב במסכת עבודה זרה.
28. ים של שלמה, מסכת ביצה פרק ה סי' ח, הובאו על ידי המגן אברהם, סי' שו ס"ק טו; ועי"ש במג"א, שכתב שדברי הים של שלמה מתאימים לדברי השלטי גיבורים במסכת עבודה זרה, אך נסתרים מדברי השלטי גיבורים במסכת בבא קמא; וע' גם בלבושי שרד, שם.

בחזרה לעמוד התוכן

שאין מדובר בעסקה של מכירה, והיא תהיה מותרת לכתחילה בשבת. לעומת זאת אם רק הזוכה במצווה הוא המשלם, הדעת נוטה שזו עסקה של מכירה האסורה בשבת, אך יש צד להקל ולומר שמקח וממכר אינו שייך בדבר מצווה אלא בחפצים.

נפקא מינה נוספת לשאלה אם מדובר במכירה נוגעת לשאלה אם זכות המצווה עוברת בירושה: אם המדובר במכירה ממש, הרי שאם קונה המצווה נפטר - יורשיו זוכים בה, אך אם אין מדובר במכירה, הרי שיש כאן זכות אישית שאינה עוברת בירושה.

בשאלה זו דן בעל ה'כנסת הגדולה' הכותב:

> שורת הדין שאם יורשי ראובן רוצים להחזיק במצוה ההיא עד הזמן שקנאה מורישם, בפרוע לקהל הסך שקנאה מורישם, לית דימחה בידייהו. ואם אינם חפצים במצוה, תמכר המצוה עד זמן הקצוב, וכל מה שיחסר מן הסך שקנאה מורישם ישלימו יורשי ראובן לקהל...[29]

הרי שסובר שיורשיו של רוכשי המצווה הם הזוכים במצווה, ובאפשרותם להמשיך ולהחזיק במצווה שרכש מורישם ולהמשיך לשלם מדי חודש את תמורתה, או לחלופין למוכרה לאחרים, ואם ימכרו ביותר ממה שרכש מורישם - היתרה תהיה שלהם. נמצא א"כ שה'שלטי גיבורים' במסכת בבא קמא וכן ה'כנסת הגדולה' סוברים שהקניין חל על דבר מצווה, ואף ה'שלטי גיבורים' במסכת עבודה זרה וה'ים של שלמה' לא חלקו על כך בהדיא, וא"כ מסתבר שכך יש לפסוק. לכך יש להוסיף את דברי ה'נודע ביהודה' הכותב שאף שמדין תורה אין קניין חל אלא על דבר שיש בו ממש, קיימת אפשרות שאדם יזכה גם בדבר כזה על ידי שהאחרים מסתלקים ממנו. ה'נודע ביהודה' דן על אודות מכירת זכות לגור בעיר שמספר המקומות המוקצבים בה ליהודים מוגבל, והוא כותב:

> ודעו כי לדעתי ע"פ דין תורה לא שייך בזה שום קנין ואין מקום למכירה שתחול בזה שהרי הוא דבר שאין בו ממש... כיון שנהגו כן צריך לומר שזה מסלק נפשו מזכות שיש לו וממילא זוכה בו האחר ע"פ דינא דמלכותא ואין כאן קנין רק סילוק, וגם על זה יש לפקפק אלא שכבר נהגו.[30]

עפ"י סברת ה'נודע ביהודה' נראה לענ"ד ליישב את המנהג לעשות מכירה פומבית בשבת, אף אם הזוכה נחשב כקונה את המצווה אשר חייב לשלם את תמורתה - משום שבאמת אין כאן קניין, שהרי מדובר בדבר שאין בו ממש, ומה שזוכה בזה הוא מחמת סילוקם של האחרים כפי המנהג.[31]

---

29. שיירי כנסת הגדולה, הגהות לטור או"ח סי' קמז אות ג; הביאו באליהו רבה, שם ס"ק ב; ועי"ש שהביא את העולת תמיד, סי' קמד ס"ק ו, החולק על בעל הכנסת הגדולה וסובר 'דהריוח של הקהל כי אין משתכרין בצדקות', ובאליהו רבה דחה דבריו וכתב שלא שייך כאן הכלל שאין משתכרין בצדקות. ומכל מקום גם העולת תמיד לא חלק על כך שזכות המצווה עוברת בירושה, וכל מחלוקתו היא רק בשאלה למי שייך הרווח אם ימכרו בסכום גבוה יותר.
30. שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא חו"מ סי' מא; הובא בפתחי תשובה, חו"מ סי' ריב ס"ק ב.
31. ור' בעניין זה גם בשו"ת יחוה דעת, ח"ב סי' מא שם, הביא מספר מטה יהודה, ללמד זכות על המנהג בכך שהלכה רווחת שמותר לפקח על עסקי רבים בשבת.

בחזרה לעמוד התוכן

סיכום

אם אדם נדר צדקה לבית הכנסת, לאחר עלייה לתורה או בכל הזדמנות אחרת, עליו לשלם את נדרו, ובית הכנסת אינו יכול למחול על החוב. במקרה שאותו אדם נפטר - נחלקים הפוסקים בשאלה אם על היורשים לשלם את נדרו.
אם אדם רכש מצווה תמורת סכום כסף שהתחייב לתת לבית הכנסת, חייבים היורשים לפרוע את החוב מנכסי העיזבון. אכן בית הכנסת רשאי למחול על החוב לרוכש או ליורשיו.

